

Neva Šolinc

SPOMINSKI DROBCI SLIKE DRUŽBE IZ ČASA LUDVIKA XIV.

Lena Hribar, Matej Zemljič

FRANCIJA V ČASU MOLIÈRA IN LUDVIKA XIV.

Ludvik XIV. je vladal Franciji med letoma 1643 in 1715. Bil je sin Ludvika XIII. in Ane Avstrijske, hčere Filipa III. Španskega. Ko je oče umrl, je imel mladi kralj pet let. V njegovem imenu sta vladala kraljica mati Ana Avstrijska in Jakob Mazarin, Richelieujev naslednik, ki je vodil francosko politiko. Po Mazarinovi smrti leta 1661 je Ludvik XIV. prevzel vladanje in razvil zgleden model evropskega absolutizma s centralistično oblastjo.

Molière od leta 1664 do svoje smrti leta 1673 ustvarja pod okriljem Ludvika XIV. Svoje gledališče ima kar na dvoru, kjer igra za občinstvo, ki ga (i)zbere kralj.

Francija Ludvika XIV. je še vedno kmetijska dežela. Tedanji Pariz je politična prestolnica, kamor se stekajo kraljevski davki in kjer se kopiči bogastvo. Je porabniški trg, ki zapravi precejšen del narodnih dohodkov, h gospodarstvu kraljestva pa ne prispeva ničesar. Pariški lastniški razredi so usmerjeni v državne službe in zemljo. Mestni kapital porabljajo bodisi za nakup zemlje ali za ustanavljanje podeželskih posesti bodisi za gradnjo podeželskih hišic. Furetièrov slovar iz leta 1690 opredeljuje mesto kot naselje s precejšnjim številom ljudi, ki je ponavadi obdano z obzidjem. Pariz ustreza temu opisu, ujet je v prisilno in razločevalno geometrijo ter odrezan od drugega sveta – podeželja. Parižani imajo do podeželja vzvišen odnos, za druge prebivalce Francije pa je Pariz popek sveta. Tu živi kralj, cvet francoskega plemstva, tu se ustvarja politika.

PARIŠKA DRUŽBA 17. STOLETJA

Molière igro *Tartuffe* postavi v tedanji Pariz. V igri seveda ni prostora za opise pariške družbe, njenega načina življenja, njenega odnosa do podeželja, cerkve in države, pa vendar je mogoče iz izjav dramskih oseb izluščiti nekatere drobce, ki bi jih lahko poimenovali kolektivni spomin. Molière ne navaja zgodovinskih dejstev, a kljub temu so vsi navzoči dobro vedeli, o čem se govori.

Tartuffe je izrazito družbenokritična komedija. Razgalja tedanje (okostenele) odnose in (nemoralna) prepričanja. Teme, ki jih Molière obravnava, v resnici niso smešne. Pod površino komedije se skriva zamotanost odnosov, ki so deloma dediščina srednjega veka (način življenja, odnosi med ljudmi in razumevanje poroke), deloma pa so posledica gospodarske krize in verskih nemirov. Gospodarsko krizo skuša Ludvik XIV. reševati z odloki. Eden takih odlokov je ustanavljanje velikih zaporov, v katere so v nekaj mesecih zaprli več kot eno osebo na sto Parižanov. Tako je v času nastanka igre *Tartuffe* v Parizu v Splošnem špitalu (ustanovljenem leta 1656) zaprtih 6000 oseb, to je okoli odstotek mestnega prebivalstva. Z ustanovitvijo Špitala so si prizadevali onemogočiti beračenje in brezdelnost, »ta vira vseh vrst nereda«. Revščino so hoteli odpraviti tako, da bi z dobrotelstvom vzdrževali revno prebivalstvo. *Tartuffe* sprva odklanja miloščino, saj bi se lahko znašel med berači v Špitalu. Ko pa uživa gostoljubje Orgonove hiše, tudi sam hodi v Špital delit miloščino.

Ko se v igri zdi, da je za Orgonovo družino že vse izgubljeno, nastopi »policijski komisar« in v imenu kralja odpelje *Tartuffa* v zapor ter Orgonu vrne premoženje. Govor tega lika deluje kot prepričevalni govor v prid nadzoru nad plemstvom, meščanstvom in Cerkvijo, ki ga prav v tistem času uvaja kralj, družba pa se temu upira: »Vlada nam kralj, ki ne mara prevarantov. Z jasnim pogledom nam vidi v srca in ne spregleda nobene hudobije. Ima sposobnost ločevanja dobrega od zla, pravičnega razsojanja in prave mere. [...] Nadrobno opazuje, kdo je res dober in kdo se v tem pretvarja.« Ali drugače, kralj je (pravičen) sodnik, ki ve vse, pozna vse. Ludvik XIV. lahko le s popolnim nadzorom vlada državi, zato organizira vohunsko mrežo in z njeno pomočjo se v nekaj letih razvije absolutizem. Iz te mreže se kasneje oblikuje policijski aparat.

Francoski protestantizem izhaja iz kalvinizma, ki se ne strinja z naukom o »božji izvoljenosti«, o izbranstvu kot božji milosti. Človek si ne more zagotoviti »božje milosti« z zahajanjem v cerkev, molitvijo, pokoro ali odpovedjo, pač pa z Bogu všečnim delom, predanim opravljanjem svojega poklica. Delati mora vsak, naj bo reven ali bogat, nihče ne sme po nepotrebnem tratiti božjega časa za užitke, brezdelje, spanje in zabave. Calvinizem ustvarja meščansko moralo 16. in 17. stoletja, ki v svoji askezi razen Boga ne priznava nobene druge avtoritete. Zato ni naključje, da monarhična fevdalna družba ta nazor zavrača, saj ščiti svojo avtoriteto. Ludvik XIV. ni bil nobena izjema in je protestante preganjal. Je pa bil francoski protestantizem eden od glavnih nosilcev obrtniškega in kapitalističnega razvoja Francije. Večina prebivalcev Orgonove hiše tako zviška gleda na *Tartuffovo* (hlinjeno) bogaboječnost, ki se izraža ravno v zadovoljevanju užitkov (hrana, pijača, spanje), brezdelju, molitvi in pokori.

Človek je še na predvečer francoske revolucije večino časa preživel na ulici. Francoska družba 17. stoletja je družba hierarhičnih skupin, katerih oblikovanje je zahtevalo mnoga vsakodnevna srečanja iz oči v oči. To je pomenilo nepregledno množico obiskov, konvencij, srečanj in menjav. Med poklicnim, zasebnim, svetnim in družbenim življenjem ni bilo ločnice. Uspeti ni pomenilo toliko obogateti, kolikor doseči častnejši položaj v družbi, katere člani se videvajo, slišijo, srečujejo malone vsak dan. Zlasti ženske iz premožnejših družin so veliko časa

namenjale družabnemu življenju. Od spretnosti in sposobnosti ženske pri vodenju salona sta bila odvisna moževa uspešnost v poslu in mesto na družbeni lestvici. Hiše so bile ves čas odprte. Imele so javno vlogo in so bile edini kraj, kjer so se zbirali in pogovarjali sorodniki, prijatelji, stranke in drugi obiskovalci, saj tedaj še niso poznali kavarn, klubov in drugih podobnih javnih prostorov. V prvem dejanju igre gospa Pernelle, mati premožnega lastnika zemlje in znanega ter spoštovanega meščana Orgona, očita svoji snahi, da neprestano sprejema obiske. V petem dejanju se Orgon služkinji Dorini pritožuje nad Loyalom, sodnim uradnikom, ker pride opravljat službene zadeve zvečer. Še poznejši je prihod policijskega komisarja.

Neprestani in nepredvidljivi obiski so uravnavali življenje v hiši. Temu je bila podrejena tudi organizacija prostorov, sobe niso imele določenega namena, bile so prehodne, tudi pohištvo je bilo večinoma še zložljivo ali razstavljivo – od mize, ki so jo postavili enkrat ali dvakrat na dan, do postelje, ki so jo postavili, kjer je bil prostor. Konec 17. stoletja razstavljivo posteljo nadomesti nepremično pohištvo, s tem se poveča tudi zasebnost človekovega življenja. V drugem dejanju iz pogovora med služkinjo Dorino in Marijano, Orgonovo hčerjo, izvemo, da so meščani vzvišeni nad podeželskim prebivalstvom, ki živi organizirano v velike družine in ki ne sledi mestnemu napredku.

DRUŽINA

V hišah bogatih je v 17. stoletju poleg ožje družine (zakonska partnerja in njuni otroci) živelo še kup služabnikov, uslužbencev, klerikov, pomočnikov, vajencev, tovarišev ... In to velja za skoraj vso zahodno Evropo. Družina postane družbena celica, osnova države, temelj monarhične oblasti. Moralisti so še pozno v 17. stoletje določali naloge družinskega očeta. Po njihovem ima moder družinski oče tri naloge: naučiti se mora obvladovati ženo, vzgajati otroke in vzdrževati red med služinčadjo.

Orgonova družina ni prav številčna, kaže pa mnoge značilnosti družine 17. stoletja. Orgon je glava družine. Odloča o vsem, vsi se morajo podrediti njegovim zahtevam. Ko v hišo naseli *Tartuffa*, se na nikogar ne ozira, mnenje družine o novem članu gospodinjstva ga ne zanima. Tudi žena Elmira se prilagodi. Ravno tako zgovorni so odnosi med člani družine. Orgonova družina skrbi za moralno podobo in socialno varnost, manjka pa ji čustvene povezanosti. Orgon svojima otrokoma ne izkazuje očetovske ljubezni. Sin Damis ga jezi, ker ne sprejme *Tartuffa*, torej se očetu upira, zato se Orgonu zdi primerno, da ga kaznuje. Nažene ga iz hiše in ga razdedini, za dediča pa imenuje *Tartuffa*. Tudi hči Marijana ne kaže navdušenja nad vsiljivcem, kljub temu (ali pa prav zato) jo hoče oče prisiliti v poroko z njim. Zaradi *Tartuffa* se je pripravljen odpovedati svoji družini. Zdi se mu, da se ima pravico družini maščevati, ker mu (po njegovem mnenju) ne izkazuje dovolj spoštovanja.

Zdi se, da se Molière norčuje iz Orgonove nezmožnosti, da bi ohranil avtoriteto, za kar si Orgon močno prizadeva, še posebej, ker bi se rad pred gostom pokazal kot nesporni vladar v svoji družini. Orgona hlepenje po oblasti zavede, strast mu zamegli razum, vodi ga v nespametne in nepremišljene odločitve, pelje ga v norost.

V klasicizmu je norost postala stalna prebivalka ustanov (tudi Splošnega špitala v Parizu), v katere so zapirali vse vrste prestopnikov. Ni naključje, da si jo je sposodil tudi Molière. Klasicizem je norost povezoval s človekovimi slabostmi, sanjami in iluzijami. Ustvarja jo človek s svojo zagledanostjo vase in z iluzijami, ki se jim vdaja. V norosti človek vidi sanje svoje domišljavosti. Varljiva zagledanost vase mu omogoča, da si pripíše vse kvalitete, vse kreposti in moči, ki jih nima. Bolj ko Orgon izgublja svoj položaj glave družine, manj je sposoben krotiti svojo strast. Postaja neposreden in nasilen – zmerja, žali, tika, grozi s fizičnim nasiljem. Ko se izkaže, da Marijana noče sprejeti vsiljene poroke, zahteva njeno pokorščino: »Tako sem se odločil zate. [...] Hočem, da s to poroko Tartuffe postane del naše družine. To je moja odločitev. Da bo tvoj mož.«

Vendar norost ne obvladuje le Orgona, obvladuje tudi njegovega gosta. Tudi Tartuffe je samoljuben in domišljav, še posebno pa ga mami na lahko (nepošteno) pridobljeno bogastvo. Ker mu v danih razmerah vse uspeva, ga to vodi v norost, ki se kaže v lastnih obsodbah, ko proti svoji volji govori resnico. Spletke, ki jih je nagrmadil, da bi prevaral druge, se obrnejo proti njemu in sam postane njihova žrtev. Tako pri Orgonu kot pri Tartuffu je strast (ki se kaže kot obsedenost, norost) protidružbena vsebina, ki pa se lahko tako razplamteva, ker ji družba sama to omogoča.

Dejstvo, da ljudje nekomu pripadajo, da so v odvisnosti, v 16., 17. stoletju še ni bilo ponižujoče. Družba je bila mreža odvisnostnih razmerij. Razmerje med gospodarji in služabniki je bila vedno vez, ki je ni bilo mogoče omejiti zgolj na izvrševanje pogodbe ali jo označiti kot gospodarjevo izkoriščanje. To je bila eksistencialna vez, ki je bila rezultat tesnega sobivanja, čeprav ni izključevala surovosti enih ali zvijačnosti drugih. Med domačo služinčadjo in gospodarji obstajajo vzajemne dolžnosti. Za služenje in ubogljivost mora služinčad dobiti sočutje in nagrado. Služabnikov torej niso plačevali, temveč nagrajevali. Odnos do služabnika ni bil pravičen, temveč zaščitniški in usmiljen – tako kot do otroka. Takšen odnos je ustvarjal domačnost, opazi se jo v govorici služabnikov, ko govorijo s svojimi gospodarji. Samoumevno je, da se vtikajo v pogovor, vedno so z gospodarji v istih prostorih, nikoli niso ločeni od njih.

Natančen prikaz takega služabnika je Dorina. O vsem in vsakem ve vse, vse skrivnosti so ji znane: »Slišala sem govorice [...], da se kujejo načrti za neko poroko, pa se mi je zdelo, da to ne more biti res.« Sodi o stvareh, ki se je ne tičejo: »Da si vi, gospod, ugleden in izkušen človek, dovolite tako norost, tako naivnost, tega si nikoli ne bi mislila.« Ugovarja: »Gospod, za vaš ugled in vašo srečo me skrbi.« Skače v besedo: »Vest mi ne dopušča, da vam v zvezi s to poroko ne bi ugovarjala.« Celó grozi: »Ne bom trpela, da boste deležni na vsakem koraku posmeha in očitkov.« In zmerja: »Sta blazna, kaj se pa gresta?« Tudi z Marijano sta v zelo zaupljivem odnosu. Dorina pozna vse Marijanine skrivnosti. Marijana pravi: »Zmeraj sem ti vse zaupala.« Pričakuje, da ji bo Dorina pri vseh težavah stala ob strani, da jo bo rešila pred očetovo tiranijo in jo obvarovala pred vsiljeno poroko: »Ker če me prepustiš usodi, bom jaz, Dorina draga, pri tej priči umrla.« Tudi gospodar Dorini v svojih odgovorih ne prizanaša, ravno tako

Mojca Funkl, Jana Zupančič

jo zmerja in žali: »Prekleta ti nesramnost gobezdava.« Ko izgublja živce, jo hoče celo klofniti: »Zdaj boš dobila po zobeh.« Tudi drugi člani ji očitajo vtikanje v družinske zadeve. Gospa Pernelle ji zabrusi: »Za služkinjo imaš dolg in zelo nesramen jezik. Kaj se praskaš, kjer te ne srbi?«

POROKA IN DEDOVANJE

Precej besed v tej igri je namenjenih poroki. Valer je zaročenec Orgonove hčere Marijane. Ker gre za dogovor, se stvari močno zapletejo, ko Orgon nenadoma odloči, da bo Marijano poročil s Tartuffom. Poroka je pravno dejanje, zavezujoče za obe strani, in ustvarja zaveznštva, prinaša kulturne, politične in ekonomske prednosti. V 17. stoletju je fevdalno družbo poenotil kralj, ki se je enačil z državo. Zakon vnovič postane temeljna institucija. Zveze med dvema družinama so sklepali prav tako formalno, kakor so navezovali diplomatske stike. Če sta obe strani čutili iskreno naklonjenost druga do druge, je bil to le še neobvezen dodatek k izbrani popolnosti. Skladnost družbenih položajev in ujemanje »lastnosti« sta postala idealni merili za dober zakon. Poroka je bila stvar medsebojnih koristi, ujemanja družbenih položajev, zemljiških in finančnih deležev. Valer je za Marijano primeren ženin, je dedič, ugleden predstavnik družbe in dovolj bogat. To poroko vsi v Orgonovi družini podpirajo, tudi Marijanin brat Damis, ki upa, da bo po sestriini poroki z Valerjem imel več možnosti za poroko z Valerjevo sestro. Poroka s Tartuffom bi za Marijano pomenila zdrs po družbeni lestvici, ne glede na vse Orgonovo premoženje. Preseliti bi se morala na deželo, med njegove sorodnike, stran od mesta, bogastva, udobja, kulture, zabav in razvedrila. Orgon seveda pričakuje, da se njegovo odločitev spoštuje, in se spreneveda ob očitkih, da Valerju krati pravice, ki izhajajo iz obljube glede poroke z njegovo hčerjo. Kleant opominja Orgona: »Valer ima tvojo besedo.« Dorina svetuje Valerju, naj se bori za svoje pravice: »Vi pa zbobnajte svoje prijatelje in jim povejte, kakšna krivica se vam je zgodila.« Marijana pričakuje, da se bo Valer boril zanjo: »Saj sem se že odločila za Valerja, zdaj naj se pa pri očetu on potruди zame.«

S poročno pogodbo je povezana tudi dediščina. Orgon je v svoji zaslepljenosti (obsedenosti, norosti) večino premoženja podaril Tartuffu, vendar pa izvemo, da ima Marijana tudi svoje lastno premoženje. Orgona namreč prosí, naj da Tartuffu še njeno dediščino, verjetno doto, ki jo je podedovala pa umrli materi: »Vse mu daj; če boš imel premalo, mu daj še tisto, kar bi sicer pripadlo meni. Meni je prav [...], vsemu se odrekam.«

Takšno stanje je posledica počasne, a vztrajne degradacije položaja ženske v hiši. Če v 10. stoletju imetje zakoncev še ni bilo združeno in sta mož in žena razpolagala vsak s svojim podedovanim imetjem, ga povečevala ali prodajala neodvisno drug od drugega, je v 14. stoletju žena izgubila pravico nadomeščanja odsotnega ali umobolnega moža. Nazadnje je v 16. stoletju postala pravno popolnoma nezmožna – vsa dejanja, storjena brez pooblastila moža, so bila pravno nična. Ta evolucija je krepila oblast moža, ki tako postane nekakšen domači monarh. Kraljeva zakonodaja od 16. stoletja dalje krepí tudi moč očeta pri poročanju otrok. Dorina očita Orgonu:

»Boste človeku, kakršen je on, res predali v last edino hčerko?« Tako dota kot dediščina sta del medgeneracijskega procesa dodelitve lastnine, s katerim pridejo tudi hčere lahko do premoženja staršev. Čeprav je z doto pogosto upravljaj mož, je vendarle še vedno pripadala ženi in njenim potomcem.

Nova pravila tako pri sklepanju zakonskih zvez kot tudi pri dedovanju je vpeljala Cerkev, da bi povečala svojo moč in ohranila svoj vpliv v družbi. Cerkev je vplivala na zakonsko zvezo in družino, posegala v ustaljene načine dedovanja ter si tako zagotavljala stalen dotok sredstev. S popolnim nadzorom nad krstom, poroko in smrtjo je vpeljala obvezna »darila« za posrednike med Bogom in ljudmi. Cerkev je trdila, da materialne dobrine prihajajo od Boga in se k njemu tudi vračajo. V igri to utemeljevanje Cerkve zgovorno povzame najprej Dorina, ki »brani« Tartuffa pred Orgonom, potem ko ga je tudi Orgon že spregledal: »Saj se krasno potrjuje krščanska ljubezen: čista skrb za bližnjega ga je vodila, ker ve, da bogastvo človeka pokvari, pa je iz usmiljenja vse vzel na svoja pleča in vam velikodušno odprl pot do odrešitve.« Podobno stališče zagovarja sam Tartuffe: »Če sem se že namenil, da odprto sprejemem, kar mi je gospod po premisleku poklonil, bom to naredil le zato, ker me je strah, da bi sicer padlo v neposvečene roke. [...] Če razuzdani ljudje dobijo velik gmotni razlog za pregreho in zabavo, gre vse po zlu; jaz pa ga nameravam razdeliti bližnjemu v potrebi in v božjo slavo.« Tu se kritično kažejo nasprotja med katolicizmom, ki ga podpira kralj, in francoskim protestantizmom. Preberemo jih v napadih Orgona na Kleanta: »Ne samo v mislih, zdaj še iz besed se ti vidi, da si grešen.« In v očitkih gospe Pernelle Kleantu: »Preveč predavate neke principe, ki so poštenemu človeku prej v škodo kot korist.«